

І.І. Смыкоўская

Цыкл 15 антыфонаў службы Святых Страсцей Госпада нашага Ісуса Хрыста па Жыровіцкім ірмалоі 1649 г.

У эпоху Адраджэння і ранняга барока важнае месца ў духоўнай культуры Беларусі, як і ўсяго ВКЛ, займала рукапісная кніга. Унікальныя помнікі пісьменства, культавай музыкі і кніжнага мастацтва ствараліся, як правіла, у манастырскіх або царкоўных скрыпторых і выяўлялі акрэсленыя індывідуальныя рысы. Буйнымі культурнымі асяродкамі, дзе з пашырэннем кнігадруку працягвала існаваць рукапісная традыцыя, з'яўляліся манастыры ў Супраслі, Жыровіцах, Быцені, Вільні, Менску, Віцебску, Полацку, Смаленску [1–2]. Сярод кніг, якія былі створаны намаганнямі адукаванага манаства, асаблівай увагі заслугоўваюць ірмалоі. Гэты тып кнігі атрымаў сваю назву ад пачатковых вершаў канона – ірмосаў, але прадстаўляе сабой шматжанравы спеўны зборнік, які ўключыў слевы з розных богаслужбовых кніг візантыйскага абраду. Беларускія ірмалоі XVII стагоддзя, знаходзячыся ў плыні кніжнай культуры ВКЛ, развіваліся на грунце старажытнарускай натаванай кнігі і сінтэзавалі элементы заходнееўрапейскіх гімнаграфічных зборнікаў сярэднявечча і Адраджэння [3]. У вонкавым выглядзе і зместавым нападуненні рукапісаў адлюстроўваліся як лакальныя, так і рэгіянальныя адметнасці [4].

У сувязі з тэксталагічным вывучэннем цыкла 15 антыфонаў службы Святых Страсцей Госпада нашага Ісуса Хрыста, звернемся да ірмалоя 1649 г., які быў створаны ў адным з буйнейшых асветніцкіх цэнтраў ВКЛ – Жыровіцах [5]. Ірмалой уяўляе сабой богаслужбовую кнігу з 413 аркушаў вялікага фармату (F^o=28–32 – 18–20 см). Тэкст напісаны паўуставам з элементамі скоранісцы і ўпрыгожаны мініяцюрай (арк. 48 адв., Іаан Дамаскін), гравюрай (арк. 48 адв.), застаўкамі і ініцыяламі, выкананымі мастацкай пляцёнкай з раслінным арнаментам. Музычны матэрыял прадстаўлены руска-кіеўскай квадратнай натацыяй¹. Ірмалой 1649 г. належыць да ноталінейных рукапісаў, якія ўтрымліваюць у сваім складзе песнапенні ютрані Страсной пятніцы.

Запісы на палях аркушаў ірмалоя паведамляюць дакладныя звесткі аб месцы і часе яго стварэння. На 2–15 аркушах почыркам, які, магчыма, належаў перапісчыку, зроблены запіс аб прынясенні гэтай кнігі ў дар чудатворнай іконе Маці Божай Жыровіцкай і царкве, закладзенай у гонар Небаўзяцця Дзевы Марыі. Ірмалой перадаваўся стваральнікам у апеку вялебных спадароў айцоў чыну Базыля Вялікага Святой Усяленскай Рымскай царквы «со узлом православя веры, неложныя любве, истиннаго послушания соединенных, сушей, ...». На 401 аркушы ўтрымліваецца дадатковы запіс, які вызначае час напісання кнігі: «ныне же настоящего лета 1649 г.». З пададзеных звестак вынікае, што песенны зборнік быў створаны ва уніяцкім Свята-Успенскім Жыровіцкім манастыры, які з 1613 г. належаў ордэну базыльянаў [6].

¹Гэта сістэма склалася ў эпоху Адраджэння праз сінтэз рускай крукавой натацыі і дзвюх разнавіднасцяў лацінскай – харальнай і мензуральнай [3, с. 56].

Вылучым адметнасці тэксту цыкла 15 антыфонаў Жыровіцкага ірмалоя на падставе кампаратыўнага аналізу з антыфонамі, прадстаўленымі ў першым ноталінейным зборніку 1598–1601 г. з Супрасльскага манастыра [7].

Асаблівасцю Жыровіцкага цыкла 15 антыфонаў з'яўляецца змена ў запісе літаратурнага тэксту. Пераход богаслужбовых спеваў ад асобнамоўя да новага правамоўя (новаго істинноречия) [8] меў на мэце скасаванне хаманіі і абумовіў колькасную змену распявальных складоў. Гэта пэўным чынам адбілася на меладычным і рытмічным малюнку песнапенняў. Меладычныя радкі некаторых трапароў чацвёртага, пятага, шостага, сёмага і пятнаццатага антыфонаў набылі, пераважна ў цэнтральнай частцы і напрыканцы, больш простыя абрысы. Так, у першым трапары шостага антыфона песеннага паследвання з Супрасльскага ірмалоя слова «ДЕНЕСЕ» распяваецца радком 1, які ўтрымлівае 63 гукі. У жыровіцкім зборніку словы «ДНЕСЬ ДНЕСЬ» раслеты радком 1 з 39 гукаў. Аднак істотных перамен у змесце меладычных формул не адбылося. Песнапенні Жыровіцкага цыкла асноўваюцца на адпаведных гласам папеўках, аналагічна антыфонам Супрасльскага ірмалоя.

Літаратурны тэкст песеннага паследвання Жыровіцкага зборніка ўтрымлівае знакі прыпынку – коскі і кропкі. Гэта значна палягчае ўспрыняцце лімаграфічнага зместу і ўдакладняе будову меладычных радкоў пры вывучэнні помніка.

Нельга не заўважыць, што песнапенні ютрані Страсной пятніцы, выпісаныя ў ірмалой 1649 г. пад загалоўкам «СЛУЖБА С(ВЯ)Т(Ы)Х СТРАСТЕЙ Г(ОСПАД)А НА(Ш)ЕГО ІС(У)С(А) Х(РИСТ)А», напалову меншыя па аб'ёме. На тэкставае скарачэнне цыкла ў некаторай ступені паўплывала купюра багародзічна ў шостым антыфоне. Перапісчык падае назву песнапення – «ОУМИРИ МОЛИТВАМИ» і нумар аркуша, дзе можна знайсці яго змест.

Але грунтоўнай падставай змяншэння аб'ёму антыфонаў стаў музычны матэрыял. На нотным стане Жыровіцкага цыкла знаходзяцца знакі фіты, а таксама адмысловыя абазначэнні яе паўтору (рысунак).

Рысунак

Пад знакам фіты ў антыфонах прадстаўлены чатыры розныя па змесце радкі, якія ў першым правядзенні ў большасці выпадкаў выпісваюцца цалкам. Пры чарговым з'яўленні таго ці іншага радка-фіты пачатковымі нотама акрэсліваецца яго змест і выстаўляецца знак паўтору, пасля якога дадзеная фітная формула ў тэксце пралускаецца. (Відавочна, што перапісчык спалучаў лаканічнасць безлінейнай і дакладнасць ноталінейнай сістэм).

Скарачэнням запісу жыровіцкага варыянта ў Супрасльскім песенным паследванні адпавядаюць поўнаасцю выпісаныя меладычныя радкі без знака фіты. Адсутнасць апошняга становіцца зразумелай, калі мець на ўвазе, што Супрасльскі ірмалой 1598–1601 г. прадстаўляў прынцыпова іншую сістэму запісу ў параўнанні з безлінейнай натацыяй, да элементаў якой і адносіцца фіта.

У жыровіцкім тэксце знакам фіты (Ф1) пазначаны радок 7 другога антыфона, які, аналагічна радку 7 з гэтага ж антыфона ў Супрасльскім ірмалой 1598–1601 г., пяць разоў спяваецца ў антыфоне шостага гласа, пасля чаго выконваецца і ў антыфонах іншых гласаў. Прыцягвае ўвагу яго фіксацыя ў шостым антыфоне сёмага гласа. У трэцім трапары пасля радка са словамі «ВОСТАНИТЕ МОЛИТЕСЯ» з’яўляецца абазначэнне «f», за якім поўнаасцю пішацца змест формулы Ф1 і ў канцы ставіцца люстэркавы адбітак новага знака. У чацвёртым трапары паміж сіметрычнай выявай гэтага ж абазначэння, як і ў выпадках са знакамі фіты і яе паўторам, знаходзяцца толькі пачатковыя ноты меладычнага радка Ф1. Абазначэнні «f» і яго люстэркавы адбітак выконваюць у тэксце тую ж ролю, што і спалучэнне знакаў фіты і яе паўтора (рысунак), але графічная змена, магчыма, надавала дадатковыя якасці.

Новая фітная формула (Ф2) выпісана ў шостым антыфоне. Яна завяршае строфы А, А1, В і В1 у варыянтным спалучэнні з амаль нязменным колам меладычных радкоў: у страфе А – $6+\Phi 2+4+2^{***}$, А1 – $6A+\Phi 2+4B$, В – $6A+\Phi 2+3Г+4+12+2^{***}$, В1 – $6A+\Phi 2+4+2^{***}$. Фіта Ф2 гучыць толькі ў шостым антыфоне.

Трэці меладычны радок са знакамі фіты ўпершыню з’яўляецца ў першым трапары сёмага антыфона. Пасля м. р. 2 са словамі «СИ ЦЕ ВОПИЯШЕ ГОСПОДИ» знаходзяцца чатыры ноты і знак фіты. Яго змест выпісваецца цалкам не пры першым правядзенні, а пры трэцім, у другім трапары дванаццатага антыфона. Формула Ф3, як і Ф1, выкарыстоўваецца ў антыфонах розных гласаў.

У першым трапары сёмага антыфона знаходзіцца і чацвёрты меладычны радок – фіта (Ф4). Але тут ён не пазначаны. Вартасць фітнай формулы зафіксавана пазней – у трэцім трапары дванаццатага антыфона. Пасля знака фіты радок другі раз у песенным паследванні прадстаўлены цалкам.

Спосаб прымянення знака фіты ў жыровіцкім песенным паследванні паказвае, што ён выконвае ў ноталінейным рукапісе функцыю скарачэння запісу і не падлягае цвёрдай сістэме пры выкарыстанні. Яго наяўнасць ўскосна сведчыць аб існаванні ў спеўным уніяцкім асяродку старажытнай практыкі завучвання фітных формул «з вуснаў».

Знак фіты ў нотным тэксце жыровіцкага цыкла выклікаў з’яўленне адмысловых абазначэнняў паўтора. У Супрасльскім ірмалой 1598 – 1601 г. у трэцім антыфоне прысутнічае блізка па значэнні знак у выглядзе вертыкальнай лініі з кропкамі па абодвух баках, але сфера яго ўжывання абмежавана: ён паказвае паўтарэнне меладычнага радка 4 «БЕЗАКОНЕННЫЙ ЖЕ ИЮДА НЕ ВОСХОТЕЛ РАЗУМЕТИ».

Адметнасцю нотазапісу песналенняў службы «Святых Страсцей» з’яўляецца вызначэнне гукавысотнай сферы. Увесь жыровіцкі цыкл прадстаўлены ў сапраўным ключы з характэрнымі радкамі са зменай ключа ў мецца-сапраўным, а ў супрасльскім цыкле 1–4, 6–8, 11–14 антыфоны выпісаны ў сапраўным ключы; 5 і 9 – у альтовым, дзе ў 5 антыфоне радок другога трапара «ЕГДА КТО МЕНЕ ОТОВЕРЖЕТЕСЯ», радок трэцяга трапара «МАТЕРЕСКИ КРЫЧАШЕ» і радок багародзічна «ЗИЖДИТЕЛЯ СВОЕГО» – у альтовым з бемолем; 10 антыфон – амаль увесь у сапраўным, за выключэннем меладычнага радка першага трапара «ТОГДА И КАТАПЕТАЗМА ЦЕРКОВЕНАЯ РАСПАДЕСЯ», перад якім пастаўлены альтовы ключ з бемолем, і радка з багародзічна «ХРИСТА БОГА НАШЕГО» ў мецца-сапраўным ключы,

15 антыфонаў – у сапранавым, за выключэннем радка першага трапара «СВОБОДИВЫЙ АДАМА», запісанага ў мецца-сапранавым.

Тэксталагічныя адметнасці ірмалоя 1649 г. сведчаць аб новым этапе бытавання цыкла 15 антыфонаў службы Святых Страсцей у спеўнай практыцы грэка-католікаў і ў пэўнай ступені вызначаюць вектар яе развіцця:

1. Літаратурны тэкст Жыровіцкага песеннага паследвання 15 антыфонаў 1649 года падлягае перапрацоўцы з мэтай перакладу на правамоўе.

2. Нотны запіс набывае унікальнае графічнае афармленне праз увядзенне знакаў фіты, яе паўтора і сукупнасці знакаў – «f» і яго люстэркавага адбітку, што сведчыць аб інтэнсіўнай музычна-тэарэтычнай дзейнасці жыровіцкіх распеўшчыкаў і іх імкненні захоўваць і развіваць традыцыйную праваслаўную абраднасць.

3. Музычны тэкст выяўляе спецыфічнае ўвасабленне сакральнага вобраза: некаторае спрашчэнне меладычных радкоў, змяншэнне амбітусу распявання і адметную тэмбравую афарбоўку антыфонаў.

ЛІТАРАТУРА

1. *Саверчанка І.* Aurea mediocritas. Кніжна-пісьмовая культура Беларусі: Адраджэнне і ранняе барока. – Мн., 1998. – С. 18–25.
2. *Живописная Россия:* Отечество наше в его зем., ист., плем., экон. и быт. значении: Литов. и Белорус. Полесье: Репринт. воспроизведение изд. 1882 г. – Мн., 1993. – С. 19–37.
3. *Ясіновський Ю.* Українські та білоруські нотолінійні Ірмалой 16–18 століть: Каталог і кодикологічна-палеографічне досліджэння. – Львів, 1996. – С. 33–57.
4. *Добрянский Ф.* Описание рукописей Виленской публичной библиотеки. – Вильна, 1882. – С. 39.
5. *Ірмалой 1649 г.* – Нацыянальная бібліятэка Украіны ім. В.І. Вярнадскага, І, 3367.
6. *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі:* У 6 т. – Т. 3. – Мн., 1996. – С. 385.
7. *Ірмалой 1598–1601 гг.* – НБУ ім. В.І. Вярнадскага, І, 5391.
8. *Финдейзен Н.Ф.* Очерки по истории музыки в России с древнейших времен до конца XVIII в. Вып. 1. – М.-Л., 1928. – С. 90–92.

S U M M A R Y

The article based on the comparative analysis touches upon the graphic peculiarities of inscribing of the Holly Sufferings of Jesus Christ in musical relics of musical culture of Belarus – the Supraslski (1598–1601) and Zhyrovicki (1649) irmalois. The peculiarity of text dated 1649 reveals the intensity of the musical-theoretical activities and the intension to preserve the tradition of the particular period.

Поступила в редакцию 3.02.2004